

VERTALING ALS PROVOCATIE OF TOCH IETS ANDERS...?

Tot nu toe is er in de kolommen van *In de Waagschaal* enkele keren aandacht besteed aan de verschenen deelluitgaven van de Nieuwe Bijbel Vertaling (NBV). Ondanks mijn verbazing over de manier van vertalen in deze vertaling die de vertaling van de 21ste eeuw moet worden, voelde ik niet veel aandrang om daarover iets op papier te zetten, zoals Frans Breukelman gedaan heeft in een geruchtmakende serie in de periodiek met deze naam in de jaren vijftig van de vorige eeuw. In die serie richtte hij zijn pijlen op de NBG vertaling van 1951. Nu, aan het begin van de 21ste eeuw leven we in een andere tijd dan in de jaren vijftig van de vorige eeuw. In elke generatie wil de stem, die in de teksten van Tenach en Evangelie klinkt, zo'n vertaling ontvangen, dat aan die stem recht wordt gedaan. En dan mogen we niet zomaar herhalen wat een vorige generatie gedaan heeft. Tegelijk kan in de ecclesia zich niemand onttrekken aan degenen, die vóór hem of haar een poging gewaagd hebben die stem te laten klinken. Dat geldt voor de jaren vijftig van de vorige eeuw, maar ook voor de reformatische beweging van de 16de eeuw, zoals het uiteraard niet minder gegolden heeft voor de apostolische beweging van de eerste eeuw, toen zij bij de oorspronkelijke vormgeving van het Evangelie de stem van de profeten van Tenach tot klinken moest brengen.

Onlangs viel mijn oog in de NBV op een vertaling, die niet zozeer verbazingwekkend is ten opzichte van wat er in de jaren vijftig van de vorige eeuw is gebeurd, maar veeleer verbazingwekkend ten opzichte van de reformatische beweging van de 16de eeuw en de apostolische beweging van de eerste eeuw. Het gaat om de tekst van Gen 15, waar Abram na daartoe uitgedaagd te zijn, God de belofte van een lijfelijke zoon ontlokt, in wie hij tot een groot volk zal worden, zoveel als sterren aan de hemel. En dan volgt er in vers 6: 'En hij geloofde in de HEER; en Hij rekende het hem toe als gerechtigheid' (NBG). De vertalers van de NBV denken deze tekst als volgt te kunnen vertalen: 'Abram vertrouwde op de HEER en deze rekende dit hem toe als verdienste.' Dat in de Hebreeuwse tekst de naam Abram niet staat, maar voor de duidelijkheid is toegevoegd, dat het traditionele woord 'gelooven' misschien wel heel zinvol met 'vertrouwen' is vertaald, dat valt te verdedigen. Maar dat 'tsedaka' niet met 'gerechtigheid', maar met 'verdienste' is vertaald, dát raakt een gevoelige snaar! Generaties lang zijn er in Nederland mensen opgevoed met de kennis, dat het geloof geen verdienste is, maar genade. Ik heb het traditionele mensen zo vaak bijna automatisch horen herhalen, dat ik me daarbij afvroeg of men de reikwijdte van de gerechtigheid van deze uitspraak wel begreep. Hoe komt men ertoe dit vers, dat in de reformatie van de 16de eeuw één van de cruciale teksten was, zo te vertalen?

De eerste gedachte, die bij mij naar boven kwam was: provocatie van deze traditie, die een automatisme is geworden! Immers de klassieke traditie van de reformatie wordt als het ware uitgedaagd om te reageren, zowel de lutherse als de calvinistische traditie. In de uitgave van Volz in 1972 van de Lutherbijbel van 1545 wordt de tekst van Gen 15,6 in kleine kapitalen afgedrukt: 'ALSO SOL DEIN SAME WERDEN / ABRAM GLEUBTE DEM HERRN / UND DAS RECHENT ER JM ZUR GERECHTIGKEIT.' In de kantlijn staan verwijzingen naar klassieke teksten van de reformatie: Rom. 4, Gal. 3, Ebre. 11. Op blz. 10 van deze editie geeft Volz de tekst van de corrector Georg Römer (1492-1577) weer, waarin deze verklaart dat die teksten in klein kapitaal worden afgedrukt, waarin Christus beloofd is en die in het Nieuwe Testament terug te vinden zijn. Calvin besteedt in zijn genesiscommentaar opvallend veel aandacht aan Gen 15,6. In de Schipper-editie van 1671 beslaat het commentaar op dit vers bijna 3 kolommen. Enkele citaten: 'Hieruit blijkt, dat in alle tijden de satan zich op geen zaak zo heeft toegelegd, als de rechtvaardiging van het geloof uit genade, die hier duidelijk naar voren gebracht wordt, uit te doven of te laten verdwijnen ... Zouteloze onzin verkondigen zij, die dit duiden als de roem van rechtschapenheid, alsof de houding van Abram die van een rechtvaardig en

rechtschapen man geweest is ... Derhalve zeggen wij niet, dat Abram gerechtvaardigd is, omdat hij één woordje over het verwekken van nageslacht zich toegeëigend heeft, maar omdat hij God in de Vader omarmd heeft. En door geen andere zaak rechtvaardigt het geloof ons, behalve dat het ons met God verzoent, en niet door de verdienste ervan, maar doordat wij de genade, die ons in de beloften aangereikt is, aannemen, zodat wij, wanneer wij met zekerheid ervan overtuigd zijn, dat wij door God als kinderen geliefd worden, over het eeuwige leven niet twijfelen. Paulus redeneert vanuit het tegenovergestelde (Rom 4,4): niet door werken is diegene gerechtvaardigd, die het geloof in gerechtigheid toegerekend is; want wie tot de gerechtigheid door werken concludeert, voor diegene komen de verdiensten in berekening vóór God. Maar wij ontvangen door geloof de gerechtigheid, wanneer God ons met zich uit genade (gratis) verzoent. Daaruit volgt, dat de verdiensten van de werken ophouden, wanneer gerechtigheid uit geloof gezocht wordt.'

In krachtige taal maakt Calvijn duidelijk hoe hij Gen 15,6 wil verstaan. Uiteraard is in deze traditie een vertaling met 'Abram vertrouwde op de HEER en deze rekende dit hem toe als verdienste' uitgesloten. Vandaar mijn eerste opwelling: deze vertaling is een provocatie naar deze traditie. Maar tegelijk wordt de traditie van de apostolische beweging van de eerste eeuw geprovoceerd. Op drie plaatsen is de tekst van Gen 15,6 in het Nieuwe Testament terechtgekomen: Rom 4,1-3 (Wat zullen wij dan zeggen, dat Abraham, onze vader naar het vlees gevonden heeft? Want indien Abraham uit de werken gerechtvaardigd is, heeft hij roem, maar niet bij God. Want wat zegt de Schrift? Abraham geloofde God en het werd hem tot gerechtigheid gerekend.); Gal 3,5-7 (Die u de Geest schenkt en krachten onder u bewerkt, is dit uit de werken der wet of uit de gehoorzaamheid van het geloof? Gelijk Abraham God geloofde en het werd hem tot gerechtigheid gerekend; gij weet dus, dat zij die uit het geloof zijn, dat deze kinderen van Abraham zijn); Jac 2,21-23 (Abraham, onze vader, is hij niet uit werken gerechtvaardigd, toen hij Izaäk, zijn zoon, op het altaar legde? Gij ziet, dat het geloof met zijn werken samenwerkt en uit de werken werd het geloof voltooid en de Schrift werd vervuld, die zei: Abraham geloofde God en het werd hem tot gerechtigheid gerekend). Tot nu toe is geen van deze plaatsen als werkvertaling van de NBV verschenen, dus het blijft afwachten, hoe deze plaatsen vertaald zullen worden.

Niet alleen de traditie uit de reformatorische beweging kent dus de 'rechtvaardiging uit het geloof', maar ook de traditie vanuit de apostolische beweging. Mijn kortdurende nevenveronderstelling, dat deze vertaling ingegeven was door de oecumenische gezindheid van de NBV vertaling kon dus ook niet kloppen. De door mij geraadpleegde roomskatholieke vertalingen van Gen 15,6 geven zonder uitzondering het geloof niet als 'verdienste', maar als 'gerechtigheid' weer. Verhelderend over de rooms-katholieke leer op dit punt is het commentaar van P.L. Dessens, hoogleraar in het Seminarie te Warmond in een uitgave van 1844 bij Gen 15,6: 'zijn geloof in Gods woord, waarmede ook de werken des geloofs reeds van het begin zijner roeping klaarblijkelijk verbonden waren, dat levend en werkdadig geloof maakte hem rechtvaardig voor God. Vgl. vooral Jac 2, 23. Er is echter een dubbele rechtvaardigheid: de eerste, welke de mens ontvangt, wanneer hem de zonde vergeven en de liefde Gods ingestort wordt; de tweede of vermeerderde, welke zijn deel wordt, wanneer hij in de liefde Gods vooruitgaat. Van die tweede is hier sprake. Reeds vroeger was Abram's geloof de wortel en de grondslag geweest van de onverdiende gave van gerechtigheid, welke door iedere nieuwe daad van geloof wordt vermeerderd.'

Bij mijn rondgang door de vertalingen, waarover ik beschik, werd mijn eerste gedachte van een provocatie van een automatisme in de traditie in toenemende mate vervangen door iets anders. Ik vond twee vertalingen, waarbij in Gen 15,6 niet het woord 'gerechtigheid' of 'rechtvaardigheid' klinkt. De eerste is die van Moses Mendelssohn, waar Gen 15,6 als volgt wordt weergegeven: 'Awram glaubte dem Ewigen, und dies rechnete er ihm zur Tugend an.' De tweede is de Groot Nieuws vertaling, waar Gen 15,6 in dezelfde geest met de volgende

omschrijving vertaald wordt: ‘Abram vertrouwde op de Heer en de Heer zag daarin een bewijs van zijn oprechtheid.’ Groot Nieuws legt Jacobus in zijn brief hetzelfde ‘bewijs van oprechtheid’ in de mond, maar Paulus mag iets als de ‘rechtvaardiging’ blijven leren in de Romeinen- en de Galatenbrief: ‘... God verklaarde hem daarom rechtvaardig’. Het is daarmee de vraag of deze ‘rechtvaardigheid’ een handelen Gods betekent of gezien de vertaling in de Jacobusbrief een eigenschap van mensen. In zijn commentaar duidt Calvijn de laatste opvatting als ‘zouteloze onzin verkondigen’ (insulse (sal!) nugari). Al vele jaren lag deze provocatie er dus. En bij mijn weten is er niet op gereageerd. Nee, deze vertaling is geen provocatie van een automatisme in de traditie. De traditionele richtingen hebben ’t drukker met hun protesten tegen de vorming van een PKN dan met deze klassieke bijbelplaatsen. De vertaling van deze klassieke bijbelplaatsen is ingegeven doordat het geloof in onze moderne tijd door rechts én door links gelijkgeschakeld wordt met menselijke oprechtheid, menselijke verdienste. Dat Calvijn dit ‘zouteloze onzin’ noemt is vergeten. En de vorming van de PKN maakt dan weer duidelijk, dat wat de één oprechte verdienste noemt voor de ander verachtelijk is. En temidden van die polarisatie wordt het door een vertaling als van Gen 15,6 onmogelijk gemaakt om in gehoorzaamheid aan de verkondiging van de Schrift, waarin in de grondtekst de rechtvaardiging uit het geloof, niet uit de verdienste naar voren gebracht wordt, gelijkgezinden te worden!

Pieter van Walbeek

GENESIS 15:6 IN DE NIEUWE BIJBELVERTALING (NBV)

In *In de Waagschaal* 33/2 (7 februari 2004), p. 57-59 schreef Pieter van Walbeek een artikel over de vertaling van Genesis 15:6 in *Werk in Uitvoering 2* [Deeluitgaven Nieuwe Bijbelvertaling] onder de titel ‘Vertaling als provocatie of toch iets anders..?’ Het is jammer dat Van Walbeek toen hij zijn artikel schreef, niet beschikte over de meest recente gegevens betreffende de vertaling van het boek Genesis in het NBV-project. Het is al weer geruime tijd geleden dat die vertaling werd herzien, mede naar aanleiding van de reacties die *Werk in Uitvoering 2* heeft opgeroepen. Als in het komende najaar de NBV verschijnt, zal de vertaling van Genesis 15:6b niet luiden: ‘Abram vertrouwde op de HEER en deze rekende hem dit toe als verdienste,’ maar: ‘Abram vertrouwde op de HEER en deze rekende hem dit toe als een rechtvaardige daad.’

Uit de reacties op *Werk in Uitvoering 2* bleek dat verschillende lezers vooral moeite hadden met het gebruik van het woord ‘verdienste’. Ook Ds. I.C. Visser-Schroot besteedde er aandacht aan in haar artikel ‘Enkele opmerkingen naar aanleiding van *Werk in Uitvoering*’ in *In de Waagschaal* van 28 april 2001, p. 31-33. Het probleem in Genesis 15:6 is (onder andere) de betekenis van het Hebreeuwse woord *tsedaqa*. In de NBG-vertaling 1951 is dat vertaald met ‘gerechtigheid’: ‘En hij geloofde in de HERE, en Hij rekende het hem toe als gerechtigheid.’ Maar is met de zegswijze ‘iemand iets als gerechtigheid toerekenen’ de betekenis van het Hebreeuws duidelijk uitgedrukt? Volgens Visser-Schroot maakt de keuze voor ‘gerechtigheid’ het vers onbegrijpelijk, en zij is niet de enige geweest die zo reageerde. In de herziene versie van Genesis 15:6 is voor *tsedaqa* een weergave gekozen die rekening houdt met het feit dat het woord meestal betrekking heeft op menselijke activiteit.

Waarschijnlijk is in de context van Genesis 15 bedoeld dat God Abram als een rechtvaardige b.schouwt, iemand die rechtvaardig leeft, dat wil zeggen: iemand die door te vertrouwen op wat hem is beloofd (Genesis 15:4-5), in de juiste relatie tot God staat. Wat hier over Abram

geschreven staat. is vergelijkbaar met wat gezegd over bijvoorbeeld Noach in Genesis 6:9 en 7: 1.

In Genesis 15 speelt ook mee dat het woord *tsedaqa* wijst op de daad die mag worden verwacht van iemand die ook in kritieke situaties God trouw is en hem dient. Zo is het woord gebruikt in Deuteronomium 24:10-13 (citaat uit de NBG-vertaling 1951): ‘Wanneer gij van uw naaste enige schuld te vorderen hebt, zult gij zijn huis niet binnengaan om een pand van hem weg te nemen. Gij zult buiten blijven staan, en de man van wie gij een schuld te vorderen hebt, zal het pand buiten bij u brengen. Indien hij een arm man is, zult gij u niet te ruste leggen in wat hij u als pand gaf; gij zult hem dat pand bij zonsondergang teruggeven, opdat hij zich in zijn eigen mantel te ruste legge en u zegene. Zo zal het u tot gerechtigheid (*tsedaqa*) zijn voor de HERE, uw God.’ Voor de betekenis van het toerekenen van gerechtigheid is Psalm 106:28-31 illustratief. Die passage is gebaseerd op Numeri 25, het verhaal over de afgoderij met Baal-Peor. Als Israël daarvoor wordt gestraft met een plaag, is het door toedoen van Pinechas, de kleinzoon van Aaron, dat die plaag ophoudt. Dit ingrijpen wordt Pinechas tot gerechtigheid gerekend (Psalm 106:31): het geldt voor de HEER als een daad die beantwoordt aan wat God en mensen van hem mogen verwachten. Th. Booij voegt er in zijn commentaar op Psalm 106 nog aan toe: ‘De “gerechtigheid” bleef zelfs gelden tot in verre geslachten – aldus zinspelend op het verbond dat de nakomelingen voort altijd recht gaf op het priesterschap (Num. 25:12 v.); de betekenis van *tsedaqa* komt hier dicht bij ons “verdienste”.’ Het citaat is uit Th. Booij, *Psalmen III, De prediking van het Oude Testament*, Nijkerk 1994, p. 255.

Op grond van die interpretatie van *tsedaqa* van Psalm 106:31 zou de vertaling van Genesis 15:6 in *Werk in Uitvoering 2* eventueel te verdedigen zijn -en dan let ik even niet op de betekenissen die het vers in de latere traditie heeft gekregen (zie Romeinen 4:3; Galaten 3:6; Jakobus 2:23). Maar de herziene weergave van Genesis 15:6 in de NBV voldoet in semantisch opzicht zeker, en is met het oog op de beoogde gebruiksfunctie van de NBV wellicht ook beter.

Jaap van Dorp

[oudtestamenticus en wetenschappelijk vertaalcoördinator bij het Nederlands Bijbelgenootschap]

Is er geen spanning tussen de gerechtigheid van God en de gerechtigheid van de mensen?

Door allerlei beslommeringen kwam er in eerste instantie niet van om op de reactie van Jaap van Dorp op mijn kritiek op de vertaling van *tsedaqa* in Gen 15:6 met ‘verdienste’ in te gaan (In de Waagschaal 33/4, Genesis 15:6 in de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)). Maar bij het opruimen van mijn studeerkamer kwam ik het artikel opnieuw tegen en ontstond onderstaande reactie.

Ten eerste is het verheugend te constateren, dat de ‘beoogde gebruiksfunctie’ van de NBV blijkbaar zoveel reformatorisch gehalte vraagt, dat de vertaling van het woord *tsedaqa* in Gen 15:6 is veranderd. Het loopt in Gen 15:6 niet meer op een verdienste uit, maar op een rechtvaardige daad: ‘Abram vertrouwde op de HEER en deze rekende hem dit toe als een rechtvaardige daad.’ Daarmee wordt tot uitdrukking gebracht, dat gerechtigheid in de Bijbel nooit een abstract idee is. Het ‘zijnde’ lost in de Bijbel niet op in ideeën, maar is ‘Sein in der Tat’ (Barth, Breukelman). Verder wordt het reformatorische principe van ‘Schrift met Schrift vergelijken’ door Jaap van Dorp in zijn reactie duidelijk toegepast. Psalm 106:31 is de enige

plaats, waar de uitdrukking ‘gerechtigheid toerekenen’ voorkomt (eigenlijk een nif’al: ‘tot gerechtigheid toegerekend worden’).

Maar het is toch voor de hand liggend (daar heb je zelfs geen ‘reformatorische principes’ voor nodig) om de tekst van Gen 15: 6 in het verband van het verhaal van Genesis over Abram te lezen. En dan komt de tekst van Genesis 15:6 (over het vertrouwen, het geloof in de belofte van een zoon) toch wel onder spanning, misschien wel onder hoogspanning te staan. Want van dat vertrouwen op de HEER blijkt in het vervolg niet zoveel. Op initiatief van Sara wordt Hagar gebruikt om een zoon te laten verschijnen (Gen 16 - 17) en als Abraham zelf het initiatief neemt om Sara zijn zuster te noemen, dreigt er van een vreemde man, Abimelech nageslacht te ontstaan (Gen 20). Daartussen horen we in het contrastverhaal over Lot (Gen 18 – 19), dat het in de belofte van een zoon niet om een privékwestie gaat, maar om het contrast tussen de belofte van de eerstgeborene en de catastrofe, die velen treft (een thema vanaf Gen 5: 1). Zo komt er een belangwekkende spanning in het verhaal, die zich ook weer kan ontladen in een lach, als de zoon geboren wordt (Gen 21 – Izaäk – ‘hij lacht’). Het verhaal culmineert natuurlijk in Genesis 22, waar de spanning hoogspanning wordt en van de hoorder verwacht wordt, dat hij of zij zijn of haar adem inhoudt bij het verhaal over de binding van Izaäk. Het hele verhaal zou wel eens geschreven kunnen zijn om over die ‘rechtvaardige daad’ van Abram in Genesis 15: 6 een kritisch licht te laten vallen. Zo zou ik de suggestie van Jaap van Dorp dat er bij de citaten van Gen 15: 6 in het Nieuwe Testament (Rom 4:3, Gal 3:6; Jak 2:23) door een latere traditie een andere betekenis (een (hoog)spanning!) aan de tekst is gegeven, eerder willen omkeren: in die citaten is de oorspronkelijke (hoog)spanning van het verhaal van Abram weer teruggebracht!

Verder merkt Jaap van Dorp in zijn reactie op, dat bij de weergave van *tsedaqa* rekening gehouden is met het feit dat het woord meestal betrekking heeft op menselijke activiteit. Een zinnige opmerking, die mij tot nadenken heeft aangezet. Zou niet de achtergrond van deze waarneming kunnen zijn, dat profeten en apostelen niet twijfelen aan de rechtvaardige daden van God, maar wel aan de rechtvaardige daden van mensen? Zou het dat niet de reden kunnen zijn, dat *tsedaqa* meestal betrekking heeft op menselijke activiteit? In dit verband is een psalmcitaat verhelderend, Psalm 143:1-2:

O HEER, hoor mijn gebed,
neem mijn smekingen ter ore;
antwoord mij naar uw trouw,
naar uw gerechtigheid;
kom niet met uw knecht in het gericht,
want al wat leeft wordt voor uw aangezicht niet gerechtvaardigd.

Blijkbaar kan in bijbelse zin niemand en niets op grond van het gegeven, dat ‘het leeft’ worden gerechtvaardigd. Zou het bedreigde, ja zelfs het dode in bijbelse zin niet eerder worden gerechtvaardigd dan het levende?

Zo kan ook niemand zijn of haar ‘levendige vertaling’ van de teksten van profeten en apostelen de juiste, de rechtvaardige achten. Die teksten zijn geschreven in de spanning, om niet te zeggen de hoogspanning tussen de daden van God en de daden van de mensen, de gerechtigheid van God en de gerechtigheid van de mensen. En geen vertaler kan zich aan die spanning onttrekken en zou in zijn of haar vertaling toch een poging moeten wagen om die spanning weer te geven. Het blijft zo de vraag of de vertaling van *tsedaqa* in Genesis 15:6 met ‘rechtvaardige daad’ in de zin van ‘gelovige verdienste’ de bijbelse geest vertolkt.